

برنامه ریزی گذران اوقات فراغت در دره‌های کوهستانی با تأکید بر مسائل زیست محیطی: مطالعه موردی دره درکه

نگین شعبانی

کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، مربی پژوهشکده علوم محیطی، دانشگاه شهید بهشتی

Planning for Leisure Time Activities in Valleys, with Special Emphasis on Environmental Problems: A case Study of

Darakeh Valley
Negin Shabani

Instructor, Environmental Sciences Research Institute,
Shahid Beheshti University

Leisure time involves activities, which one undertakes of one's own choice for rest, recreation, expanding social communication, personal development outside of working life and family and social commitments. Leisure time activities can be carried out in enclosed spaces (such as cinemas and museums) as well as open-air spaces (such as parks and other green areas). Nowadays, it is more popular to spend leisure time in open air in view of the role of nature in promoting good health and in creating a feeling of well-being. In this paper, the valleys to the north of Tehran, in general, and Darakeh Valley, in particular, have been studied because of their beautiful scenery. The methodology employed is by field study and interviews with 150 subjects during Spring and Winter seasons. The data were analysed from environmental, social, economic, physical and management perspectives. The conclusions of this analysis are presented here with aim of improving policies and strategies for the development of the area.

Keywords: Environment, planning, leisure time, valley, Darakeh.

چکیده

گذران فراغت شامل مجموعه فعالیت‌هایی است که شخص به میل خود برای استراحت، تفریح، گسترش اطلاعات، آموزش شخصی و مشارکت آزاد اجتماعی در زمانی فارغ از تعهدات شغلی، خانوادگی و اجتماعی انجام می‌دهد. گذران اوقات فراغت می‌تواند در محیط‌های بسته (نظیر سینما و موزه) و محیط‌های باز (نظیر پارک و فضاهای سبز) انجام گیرد، که امروزه با توجه به نقش طبیعت در حفظ سلامت و ایجاد حس مطلوب در افراد، فضاهای باز بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. در این نوشتار، دره‌های کوهستانی شمال شهر تهران به طور عام و دره درکه به طور خاص، که به علت دارا بودن مناظر زیبا، هوای پاکیزه، دسترسی آسان و غیره مورد استفاده بسیاری از افراد برای گذران اوقات فراغت می‌باشد، مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه در این بررسی شیوه گذران اوقات فراغت مردم و تأثیر آن بر محیط‌زیست مورد نظر بوده است، روش تحقیق مطالعه میدانی و مراجعه به مردم در پیش گرفته شد. در این راستا تعداد ۱۵۰ پرسشنامه استاندارد شده تهیه شد و از طریق مصاحبه حضوری با مردم در دو فصل بهار و زمستان تکمیل گردید و داده‌های آن از جنبه‌های گوناگون محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی مورد تحلیل قرار گرفت. در این نوشتار سعی شده است تا با توجه به نتایج به دست آمده، راهبردها و سیاست‌هایی در جهت بهبود وضعیت محدوده ارائه گردد.

کلیدواژه‌ها: محیط زیست، برنامه‌ریزی، اوقات فراغت، دره‌های کوهستانی، درکه.

مقدمه

"اوقات فراغت به زمانی گفته می‌شود که فرد از مسئولیت‌های تولید و درآمد و از فعالیت‌های شخصی و خانوادگی آزاد است و تمام یا بخشی از این زمان را به فعالیت‌هایی سازنده چه برای خود و چه برای جامعه می‌پردازد" (عبدی دانشپور، ۱۳۷۵: ۱۰۴). در اوقات فراغت، فعالیت‌هایی انجام می‌گیرد که هر یک در فضای خاصی اتفاق می‌افتد. این فضاها را می‌توان بر حسب مکان استقرار در بیرون یا درون شهر و یا بر حسب نوع فضا (باز و بسته بودن) طبقه‌بندی نمود. در میان فضاهای باز موجود جهت گذران اوقات فراغت، دره‌های کوهستانی از اهمیت خاصی برخوردارند. این دره‌ها به علت دارا بودن مناظر زیبا، آب و هوای مناسب و دسترسی آسان، جاذب جمعیت فراوانی هستند. اما نکته واجد اهمیت آن است که بهره‌برداری از محیط کوهستان به علت حساسیت و شکنندگی این اکوسیستم، مشمول رعایت بسیاری از شرایط است که خصوصیات و عوامل زیست‌محیطی آن را تعیین می‌کنند. این عوامل که شامل عوامل محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی هستند، در شکل استفاده از کوهستان مؤثرند و زمان حضور گردشگران، مسیر و حتی نوع تجهیزات و امکانات آن‌ها را مشخص می‌نمایند.

دره‌های شمالی شهر تهران که به دلیل دارا بودن امکانات طبیعی فراوان نظیر مناظر زیبا و بدیع، هوای پاکیزه، دسترسی آسان و غیره به طور هفتگی و روزانه مورد استفاده تعداد زیادی از گردشگران قرار می‌گیرند، به علت بهره‌برداری غیراصولی دچار مشکلات متعددی از قبیل آلودگی آب و خاک، شکستن و آتش زدن شاخه‌های درختان، از بین رفتن پوشش گیاهی و در نتیجه فرسایش خاک و نظیر آن می‌باشند. بنابراین، از یک سو با توجه به نقش مؤثر این دره‌ها در تغذیه سفره‌های آب زیرزمینی (این نقاط مراکز ورود آب به داخل آبرفت‌های تهران هستند)، نابودی پوشش گیاهی و سست شدن سازنده‌های زمین، از بین رفتن خاک مناسب جهت رویش گیاهان و نباتات که در نهایت به خشک شدن و خشن شدن چهره محدوده و ایجاد بستر مناسب برای سیلاب‌های

فصلی می‌انجامد و از سوی دیگر به علت نیاز روزافزون شهر تهران به فضاهای گذران اوقات فراغت ایجاد اصلاحاتی در جهت ایجاد تعادل میان استفاده فراغتی و حفظ محیط زیست در این محدوده ضروری می‌نماید.

با توجه به اینکه پرداختن به کلیه دره‌های شمالی تهران (نظیر دربند، دارآباد، ولنجک) در این نوشتار مقدور نیست، از میان این دره‌ها، دره درکه (به علت حجم بالای استفاده‌کننده، دسترسی آسان، امکان استفاده از مسیر برای گذران اوقات فراغت و نه صرفاً کوهنوردی) به عنوان نمونه، انتخاب و مورد بررسی قرار می‌گیرد. این بررسی در ارتباط با ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، کالبدی - فضایی و مدیریتی انجام شده و سپس با تعریف اهداف و استراتژی‌ها به سیاست‌هایی در ارتباط با ابعاد تعریف شده فوق منتهی خواهد شد.

در این پژوهش، با توجه به اینکه شیوه گذران اوقات فراغت مردم و تأثیر آن بر محیط زیست، و از این رو، روش مطالعه میدانی، از طریق مشاهده و مراجعه به مردم انتخاب شده است. گردآوری اطلاعات از طریق مصاحبه حضوری بر اساس پرسشنامه‌های استاندارد شده در سال ۱۳۷۹ انجام گرفته است.

دره‌های کوهستانی شهر تهران و گذران اوقات فراغت

بررسی سیر گذران اوقات فراغت در شهر تهران نشان می‌دهد که پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به ویژه در چند سال اخیر مکان‌هایی از قبیل سینما، تئاتر، موزه، پارک و فضاهای سبز حاشیه شهر عمدتاً مورد استفاده فراغتی قرار می‌گیرد (مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳۷۱).

رشته کوه البرز در شمال شهر تهران یکی از مکان‌هایی است که دره‌های متعدد و سرسبز آن به علت دارا بودن جذابیت‌های خاص خود به طور هفتگی و روزانه جاذب جمعیت کثیری از گردشگران است. عمده‌ترین این دره‌ها که غالباً به عنوان گردشگاه و محلی برای راهپیمایی و کوه‌پیمایی مورد استفاده قرار می‌گیرند،

عبارتند از: تنگ حصارک، جمشیدیه، دارآباد، دربند، درکه، گلابدره و ولنجک.

از میان این دره‌ها، ولنجک، کلکچال و دارآباد بیشتر به صورت خانوادگی مورد استفاده قرار می‌گیرند و دره‌های دربند و درکه بیشتر پذیرای گروه‌های دوستانه است.

در میان دره‌های شمالی تهران، دره درکه حجم بالایی از گردشگران را نسبت به سایر دره‌ها (۲۷/۵٪ از کل جمعیت گردشگران) به سوی خود جذب می‌نماید (سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، ۱۳۷۵). همچنین تعداد گردشگران این دره از ۵۰۰۰ نفر در سال ۱۳۷۴ (مهندسی مشاور زاد بوم، ۱۳۷۴) به ۱۰۵۰۲ نفر در سال ۱۳۷۵ (مهندسی مشاور شاران، ۱۳۷۵) افزایش یافته است، که بیانگر دو برابر شدن تعداد گردشگران در طول یک سال است. همچنین براساس سرشماری سال ۱۳۷۹ که به وسیله نگارنده در دره درکه صورت گرفت، تعداد گردشگران در یک روز جمعه ۱۵۰۰۰ نفر برآورد شد. بر اساس مصاحبه انجام شده با گردشگران، مهم‌ترین دلایل بالا بودن حجم استفاده از این دره عبارتند از: ۱) دسترسی راحت به این دره از داخل شهر؛ ۲) شیب کم مسیر که امکان استفاده افراد مسن، کودکان و خانواده‌ها و همچنین استفاده سهل‌تر در فصل زمستان را فراهم می‌سازد؛ ۳) قرارگیری مسیر در قعر دره و در پناه کوه‌ها که سبب دوری از آفتاب تند در فصل تابستان می‌شود.

حجم بالای تعداد استفاده‌کنندگان از دره درکه و افزایش مداوم آن‌ها و امکان استفاده از این مسیر برای گذران اوقات فراغت از یک سو و مشکلات زیست‌محیطی این محدوده که مسائلی چون آلودگی آب، فرسایش خاک و قطع درختان آن را تشدید می‌نماید از سوی دیگر، سبب شد تا این دره برای بررسی مفصل‌تر و دقیق‌تر انتخاب گردد.

مطالعه موردی دره درکه

دره درکه در شمال غربی تهران و روی مخروط افکن مشرف به دشت تهران قرار دارد و از شرق به تپه‌های علی‌آباد و ولنجک،

از غرب به ارتفاعات مشرف به حصارک، از جنوب به اوین و سعادت‌آباد و از شمال به ارتفاعات توچال و شاه‌نشین محدود می‌شود.

دره درکه، دره‌ای شمالی - جنوبی و از دو طرف محصور به ارتفاعات است. رودخانه درکه در قعر دره عمیق و پرشیب درکه جاری است و در مسیر رودخانه، پوششی از درختان جنگلی وجود دارد. یک جاده کوهستانی باریک که استفاده از آن به صورت پیاده و یا با چارپایان ممکن است، تنها مسیر ارتباطی با ارتفاعات پلنگ چال و سایر قله‌های اطراف است.

۱) ویژگی‌های محیطی

در این بررسی جهت ارزیابی وضعیت دره درکه از لحاظ زیست‌محیطی از مدل درجه‌بندی تفرجگاه‌ها براساس توان اکولوژیک استفاده گردید (مهندسی مشاور زاد بوم، ۱۳۷۴). این مدل تفرجگاه‌ها را براساس منابع فیزیکی (ساختار زمین، اقلیم و آب) و منابع زیستی (پوشش گیاهی و حیات وحش) به تفرجگاه‌های درجه یک (بسیار خوب)، درجه دو (خوب تا متوسط)، درجه سه (متوسط تا کم) تقسیم می‌نماید و به ترتیب امتیازاتی برابر ۳۰-۲۰، ۲۰-۱۰ و ۱۰-۰ به آنان اختصاص می‌دهد. بر اساس اطلاعات جمع‌آوری شده، دره درکه را می‌توان جزء تفرجگاه‌های درجه دو و به ارزش خوب تا متوسط ارزیابی نمود. براساس داده‌های به‌دست آمده از مصاحبه با گردشگران و صاحبان کاربری‌های تجاری، مهم‌ترین مشکلات و نارسایی‌های آن محدوده از لحاظ زیست‌محیطی به شرح زیر است:

- تخریب پوشش گیاهی محدوده در اثر عدم استفاده اصولی

- فرسایش خاک و از بین رفتن پوشش گیاهی محدوده

- شکستن و سوزاندن شاخه‌های درختان

- از بین رفتن گونه‌های گیاهی موجود

- آلوده شدن آب در طول مسیر رودخانه به وسیله زباله و

فاضلاب

- به هدر رفتن آب منابع و چشمه‌ها

پایین بودن سطح آگاهی و فرهنگ مردم در حفاظت از

محیط طبیعی

۲) ویژگی‌های اجتماعی

نتایج حاصل از پرسشنامه‌ها نشان می‌دهد که افراد مراجعه کننده به درکه، گروه سنی جوانی را تشکیل می‌دهند. همچنین نتایج وجود رابطه میان تواتر مراجعه به کوهستان و انتخاب زمان کوه‌پیمایی و سابقه کوهنوردی افراد را تایید می‌نماید. بررسی مدرک تحصیلی، محل استراحت و ایستگاه انتخابی جهت توقف، وجود همبستگی میان این موارد را تایید می‌کند. این امر نشان‌دهنده آن است که در انتخاب ایستگاه توقف و محل استراحت، مدرک تحصیلی افراد (وضعیت اجتماعی) تأثیرگذار است. همچنین اکثر کوه‌پیمایان مدت زمان طولانی (۱۴ سال بیشتر) است که به کوه می‌آیند. از سوی دیگر سابقه کوهنوردی افراد با وضعیت شخصی آنان همبستگی دارد، به این معنی که این افراد از گروه سنی و شغلی خاصی تشکیل یافته‌اند.

همچنین نتایج پرسشنامه‌ها نشان می‌دهد درصد بالایی از گردشگران با وسیله نقلیه شخصی خود به محدوده مراجعه می‌کنند که با خود ازدحام و آلودگی به همراه دارد.

بررسی محل استراحت افراد نشان داده است که تمایل به توقف در کنار رودخانه به‌ویژه در فصل بهار از سایر مکان‌ها بیشتر است. این تمایل در روز جمعه شدیدتر از روز پنجشنبه است و روز پنجشنبه تمایل به استراحت در کافه‌ها و توقف در کنار رودخانه تقریباً برابر است.

در بررسی فعالیت‌های انجام گرفته در کوهستان فعالیت‌هایی نظیر مطالعه، شنیدن موزیک، صحبت دوستانه، استراحت در کافه‌ها، ورزش، آبتنی، خطاطی و طراحی شناسایی گردید، که از میان آن‌ها صحبت با دوستان و استراحت در کافه‌ها بیشترین درصد را به خود اختصاص می‌دهد. کوه‌پیمایان مواردی نظیر استفاده از هوای پاک کوهستان، کوهنوردی، تفریح و وقت‌گذرانی و دیدن مناظر طبیعی را به عنوان انگیزه خود معرفی کرده‌اند که

از بین آن‌ها تمایل به استفاده از هوای پاک کوهستان بیش از سایر موارد مشوق افراد برای مبادرت به کوه‌پیمایی است. براساس مصاحبه‌های انجام شده با گردشگران و صاحبان کاربری‌های تجاری در محدوده، مهم‌ترین مشکلات و تنگناهای موجود و از لحاظ اجتماعی را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- ناشناخته بودن امکانات بالقوه تفریحی محدوده

- کمبود استراحتگاه‌های عمومی بدون هزینه در محدوده

- کمبود امکانات لازم برای اقامت شبانه

- عدم وجود امکانات لازم برای انجام فعالیت‌های فراغتی

- عدم وجود مکان‌های مناسب برای انجام امور فرهنگی و فراغتی

- عدم وجود فضاهای مناسب برای توقف در کنار رودخانه

- عدم وجود مکان‌های مناسب برای تجمع گروه‌های دوستانه

- عدم وجود مکان‌های انتظار برای افرادی که منتظر همراهان خود هستند

- عدم استفاده مناسب از پتانسیل رودخانه برای گذران فراغت

- عدم وجود ارتباطات مناسب میان انسان و طبیعت پیرامون

- وجود گروه‌های گردشگر غیر هم سنخ در یک روز

- تغییر رفتارهای اجتماعی در طول مسیر و ایستگاه‌ها

- وجود ناسازگاری فرهنگی میان ساکنین ده درکه و کوه‌پیمایان

- پایین بودن سطح آگاهی و فرهنگ مردم در حفاظت از

محیط طبیعی

۳) ویژگی‌های اقتصادی

در بررسی وضعیت اقتصادی ده درکه لازم است به دو فعالیت باغداری و پذیرایی توجه نمود. فعالیت باغداری در گذشته محور فعالیت‌های اقتصادی بوده است، اما در حال حاضر این باغ‌ها موجود در محدوده استفاده اختصاصی قرار می‌گیرند و استفاده از محصولات باغی آن‌ها رایج است. فعالیت دیگر، پذیرایی است که در محدوده مورد مطالعه ۲۰ چایخانه و غذاخوری فعالیت دارند. تنها یکی از این مراکز پذیرایی در تملک دولت است و بقیه مالکیت

خصوصی دارند.

براساس مصاحبه‌های انجام شده با صاحبان کاربری‌های تجاری، مهم‌ترین مشکلات و تنگناهای محدوده از لحاظ اقتصادی را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- گسترش بی‌رویه ساخت و سازها در کوهستان

- از بین رفتن فضای باغ‌ها و تبدیل آن‌ها به فضاهای مسکونی

- تعدد فضاهای تجاری و عدم ضرورت وجود برخی از آن‌ها

- بالا بودن هزینه حمل و نقل مایحتاج مورد نیاز چایخانه و

رستوران‌ها

- به تملک درآمدن فضاهای عمومی به وسیله برخی از صاحبان

کاربری‌های تجاری

- عدم استفاده مناسب و کامل از امکانات فضاهای تجاری

موجود

- تبدیل پوشش گیاهی طبیعی به باغ‌های مثمر

- وجود فعالیت‌های حاشیه‌ای در روزهای پنجشنبه و جمعه

۴) ویژگی‌های کالبدی - فضایی

این مطالعات در سه بخش انجام می‌شود، بخش اول به بیان کاربری‌های موجود در دره می‌پردازد، بخش دوم نحوه توزیع خدمات و تأسیسات در طول دره را مورد توجه قرار می‌دهد.

در جوار رودخانه درکه، راهی کوهستانی است که تا ارتفاع ۲۵۰۰ متر ادامه می‌یابد. بر اثر شرایط و عوارض طبیعی قسمت‌هایی از مسیر به وسیله پل‌های باریکی از یک سمت رودخانه به سمت دیگر آن تغییر جهت می‌دهد.

در طول مسیر مجموعاً ۲۰ چایخانه و رستوران وجود دارد که دارای فضاهای باز و بسته می‌باشند. همچنین فعالیت‌هایی از قبیل فروش کتاب، تابلوهای نقاشی، میوه، نان و نواختن آلات موسیقی در طول مسیر به صورت روباز انجام می‌شود که در فضاهای خالی مستقر گردیده‌اند و پراکندگی آنها باعث بروز آلودگی‌های محیطی می‌شود.

این دره از مناظر طبیعی زیبا و پتانسیل‌های فراوان نظیر

حوضچه‌های سنگی طبیعی موجود در مسیر رودخانه (که در تابستان‌ها برای شنا و آب تنی مورد استفاده قرار می‌گیرد) و همچنین فضاهایی که دارای پوشش گیاهی مناسب و بخش‌های مسطح جهت چادر زدن و توقف است برخوردار می‌باشد.

تنها قسمت‌هایی از مسیر به علت باریک بودن و یا مجاورت با پرتگاه‌ها تعریض و حصارکشی شده است و عبور از بخش‌هایی از مسیر به ویژه در شب و زمستان خالی از خطر نیست.

بررسی تجهیزات زیربنایی و خدمات رفاهی کاربری‌های موجود در مسیر، نشان می‌دهد که تنها ۱۰٪ از کل این فضاها فاقد امکانات آب لوله‌کشی هستند. همچنین به جز یکی از این فضاها بقیه

جهت دفع فاضلاب خود دارای چاه می‌باشند. تنها سه چایخانه‌ها و غذاخوری دارای امکانات مخابراتی هستند ولی تقریباً همه چایخانه‌ها و غذاخوری‌ها برای تأمین روشنایی کافه خود دارای موتور برق

می‌باشند. وسیله گرمایش کافه‌ها نفت، چوب و گاز است. به جز سه چایخانه‌ها و غذاخوری‌ها که مبادرت به سوزاندن زباله‌ها به صورت هفتگی و ماهیانه می‌نمایند بقیه، زباله‌های خود را به صورت

هفتگی به میدان درکه حمل می‌کنند. جهت جمع‌آوری زباله، در طول مسیر ظرف‌هایی تعبیه شده که هیچگونه همخوانی و هماهنگی با محیط اطراف ندارد و نصب آن‌ها با توجه به فواصل زیاد به

جمع‌آوری زباله در طول مسیر کمک نمی‌کند. براساس مصاحبه‌های انجام شده با گردشگران و صاحبان کاربری‌های تجاری، مشکلات و تنگناهای موجود در محدوده را از لحاظ کالبدی

فضایی به شرح زیر می‌توان برشمرد:

- نامناسب بودن سیستم دفع زباله

- بالا بودن هزینه دفع زباله

- عدم وجود سیستم مناسب برای دفع فاضلاب

- عدم وجود سیستم مناسب برای دفع آب‌های سطحی

- نبود محل مناسب آب آشامیدنی در فواصل معین

- کمبود شبکه‌های زیرساختی موجود در محدوده

- نبود شبکه خدماتی منسجم و پیوسته در محدوده

- عدم وجود تأسیسات مخابراتی در مواقع لازم

براساس مصاحبه‌های انجام شده با صاحبان کاربری‌های تجاری، مشکلات و تنگناهای محدوده از لحاظ مدیریتی را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- عدم وجود نظام واحد برای مدیریت دره
- عدم نظارت بر گسترش ساخت و سازهای درون دره
- عدم وجود قوانین و مقررات مدون برای جلوگیری از ساخت و ساز در دره
- عدم نظارت بر کیفیت ساخت و هماهنگی واحدهای احداث شده با محیط کوهستان
- عدم وجود دستگاه نظارت بر تغییر کاربری‌ها
- عدم وجود نهادی برای نگهداری از مسیر عبوری
- عدم اختصاص بودجه مستقل برای محدوده

تدوین اهداف و راهبردهای مؤثر

در این بخش براساس روش "تدوین اهداف از مشکلات و مسائل" (عبدی دانشپور، ۱۳۷۶)، اهداف مورد نظر تدوین و راهبردها و سیاست‌هایی در جهت دستیابی به این اهداف بیان شده و در جدول شماره (۱) و بر اساس موضوع طبقه‌بندی و ارائه گردیده‌اند.

نتیجه

دره در که با توجه به امکانات بالقوه و بالفعل خود نقطه جذب افرادی است که می‌خواهند بخشی از اوقات فراغت خود را در دره‌های کوهستانی بگذرانند. این افراد با حضور خود آسیب‌هایی به محیط زیست وارد می‌کنند، که لازم است با برنامه‌ریزی سنجیده این زبان‌ها را به حداقل رساند. پیشنهاد می‌شود جهت استقرار فعالیت‌های مورد نظر در محدوده، ابتدا کل محدوده به پنج قسمت تقسیم گردد. این تقسیم‌بندی براساس معیارهای طبیعی و معیارهای اقتصادی-اجتماعی صورت گیرد. بر این اساس پنج کاربری تجاری در طول مسیر به عنوان ایستگاه‌های اصلی در نظر گرفته شود و بقیه حذف گردد. این ایستگاه‌ها دارای تجهیزاتی همچون امکانات مخابراتی (به صورت تلفن شهری و بی‌سیم)، کمک‌های اولیه و آب شرب باشد.

- کمبود سرویس‌های بهداشتی در طول مسیر
- نبود امکانات درمانی و امدادگر در محدوده
- بی‌حفاظ بودن قسمت‌های خطرناک مسیر
- مناسب نبودن پل‌های عبوری و غیر استاندارد بودن آن‌ها
- تعدد کاربری‌های تجاری در محدوده
- وجود واحدهای ناسازگار با محیط از لحاظ بصری
- عدم وجود راهنما در طول مسیر (تابلوها و علائم)
- کمبود فضاهای باز و گشایش‌ها در طول مسیر جهت اختصاص فعالیت‌های گوناگون
- کمبود تجهیزات مورد نیاز کاربری‌های تجاری نظیر برق، سوخت و ...
- بالابودن هزینه تهیه سوخت
- بالا بودن هزینه حمل‌ماینحتاج مورد نیاز چایخانه‌ها و غذاخوری‌ها

- وجود فقط یک راه اصلی دسترسی به محدوده
- ناشناخته ماندن دیگر راه‌های دسترسی به دره و نبودن روش مناسب آشنایی با این مسیرها
- کافی نبودن تعداد وسایل نقلیه عمومی به‌ویژه در ساعات اوج رفت و آمد
- نبود برنامه زمانی مشخص برای حرکت وسایل نقلیه عمومی
- عدم وجود پارکینگ و فضاهای باز جهت پارک وسایل نقلیه شخصی

۵) ویژگی‌های مدیریتی

براساس مصاحبه با صاحبان کاربری‌های تجاری، مدیریت مشخص و منسجمی در محدوده وجود ندارد. پیش از این شورایی در دره در که مرکب از صاحبان چایخوری‌ها و غذاخوری‌ها تشکیل شده بود که نظارت بر مسائلی نظیر حمل زباله‌ها، وضعیت بهداشتی رودخانه و محدوده را به عهده داشت. اما در حال حاضر این شورا فعال نیست و در واقع هیچ نظارت و کنترلی بر مجموعه وجود ندارد.

جدول شماره ۱: طبقه‌بندی موضوعی اهداف و راهبردها

سیاست‌ها	راهبردها	اهداف خرد	اهداف کلان	زمینه موضوعی
<p>۱- تأکید بر حفظ کاربری باغ‌ها و جلوگیری از تخریب آنها و تغییر کاربری نامناسب</p> <p>۲- تعیین کاربری‌های مناسب در باغ‌ها</p> <p>۳- گسترش فضایی و کارکردی واحدهای پذیرایی تا لبه رودخانه و درون باغ‌ها</p> <p>۴- اعمال محدودیت ساخت و ساز در ارتفاعات بالاتر از ۱۸۰۰ متر و ممنوعیت ساخت و ساز در ارتفاع بالاتر از ۲۵۰۰ متر و ممنوعیت تغییر کاربری باغ‌ها با هدف حفظ و احیای آنها با همکاری شورای مدیریت دره</p>		<p>۱- حفظ و احیای باغ‌های موجود</p> <p>جلوگیری از احداث باغ‌های جدید</p>		
<p>۱- استفاده از گیاهان بومی و مقاوم برای توسعه فضای سبز و جلوگیری از کاشت درختان مثمر</p> <p>۲- رعایت حریم برق فشار قوی و انجام تمهیدات کنترلی مثل درختکاری</p> <p>۳- درختکاری در اراضی حاشیه رودخانه و سایر اراضی مسطح به عنوان یک عامل بازدارنده تغییر کاربری</p> <p>۴- تشویق به نگهداری و حفاظت از محیط با استفاده از روش‌های گوناگون</p>	<p>استفاده متنوع و هماهنگ و همسو با قابلیت‌های محدوده</p>	<p>۲- حفظ فضاهای سبز موجود و گسترش آن</p>	<p>بهره‌برداری متعادل و متناسب با امکانات طبیعی و بالقوه محدوده</p>	
<p>۱- تعیین کاربری تفریحی متناسب با ملاحظات زیست‌محیطی</p> <p>۲- ممنوعیت هر نوع تغییر بالاتر از ارتفاع ۲۵۰۰ متر و تعیین این محدوده به عنوان محدوده حفاظتی</p> <p>۳- حفظ طبیعت بکر و دست نخورده</p> <p>۴- جلوگیری از ورود دام‌ها به محدوده</p> <p>۵- حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی به ویژه خاک و پوشش گیاهی</p> <p>۶- حمایت و حفاظت از گونه‌های گیاهی و جانوری در حال انقراض</p>		<p>۳- حفاظت از منابع طبیعی</p>		
<p>۱- تمهیدات مهار دانش زمین از طریق عملیات مکانیکی و بیولوژیکی</p> <p>۲- برنامه بلند مدت برای تثبیت بستر خاک</p> <p>۳- احیا پوشش گیاهی محدوده و انجام تمهیدات مکانیکی در چارچوب طرح‌های آبخیزداری</p>		<p>جلوگیری از فرسایش و رانش در محدوده</p>	<p>منابع طبیعی و زیست محیطی</p>	
<p>۱- احیای آب‌های زیرزمینی برای آینده</p> <p>۲- دفع مناسب فاضلاب و ممانعت از ورود آن به رودخانه</p> <p>۳- ایجاد فضاهای مناسب انباشت زباله در فواصل معین با رعایت کلیه مسائل زیست‌محیطی و در محفظه‌های سرپوشیده</p> <p>۴- ممنوعیت ساخت و ساز در حریم چشمه‌ها و بالا دست آن</p> <p>۵- جلوگیری از قرار گرفتن تأسیسات فاضلاب در بالادست چشمه‌ها</p> <p>۶- به کارگیری روش‌هایی برای حفاظت از آب</p> <p>۷- تقویت سرچشمه‌های منابع آب سطحی و زیرزمینی</p>	<p>بهبود شرایط</p>	<p>۱- جلوگیری از آلوده شدن آب در طول مسیر رودخانه و حفظ کیفیت آن</p>		
<p>۱- ایجاد سیستم بهداشتی دفع زباله در دره</p> <p>۲- آموزش عمومی در جهت حفظ محیط کوهستان</p> <p>۳- فراهم آوردن امکانات لازم و فضای مناسب جهت اتراق کوه‌پیمایان برای جلوگیری از شکستن شاخه‌های درختان و آزار بین بردن پوشش گیاهی محدوده</p>	<p>زیست محیطی محدوده</p>	<p>۲- جلوگیری از آلوده شدن محیط کوهستان و تخریب پوشش گیاهی</p>	<p>مقابله با تخریب‌های زیست‌محیطی</p>	
<p>۱- احداث فضای سبز حفاظتی در بدنه‌های پرشیب</p> <p>۲- جلوگیری از احداث ساختمان در حریم رودخانه و محدوده سیل‌گیر</p> <p>۳- پاکسازی ادواری روخانه</p> <p>۴- اصلاح جداره رودخانه به وسیله عناصر طبیعی</p> <p>۵- رعایت حریم رودخانه با ارزیابی میزان سیل دره‌های مختلف</p>		<p>۳- بهبود وضعیت رودخانه و مقابله با خطر سیل</p>		

ادامه جدول شماره ۱

زمینه موضوعی	اهداف کلان	اهداف خرد	راهبردها	سیاست ها
اجتماعی و فرهنگی	توسعه فضاهای گذران اوقات فراغت	۱- حفظ و تقویت جاذبه‌های طبیعی و تفریحی	گسترش و استفاده از قابلیت‌های بالقوه و بالفعل گذران اوقات فراغت در محدوده	۱- حفظ عناصر با ارزش و شاخص طبیعی ۲- جلوگیری از ساختمان سازی در محدوده‌ای که کیفیت دید را پایین می‌آورد ۳- شناسایی و ساماندهی عناصر با ارزش تفریحی و تفریحی ۴- حفاظت و مراقبت ویژه از چشم‌اندازهای طبیعی محدوده ۵- شناساندن مکان‌های مناسب اوقات فراغت که شناخته شده نیستند
		۲- استفاده تفریحی از پتانسیل رودخانه		۱- ایجاد محل‌های تجمع در مجاورت آبشارها و آبگیرها ۲- استفاده از حرکت آب برای ایجاد بند، آبشارها و آبگیر
تأمین سلامت شهروندان	تأمین سلامت شهروندان	۱- تقویت و تعریف ارتباط مناسب میان انسان‌ها و محیط طبیعی با استفاده از روش‌های مناسب	ترجمه و تشویق فعالیت‌های گذران فراغت فعال به جای غیرفعال	۱- تجهیز استراحتگاه‌ها و طراحی محوطه‌های باز برای اقامت با تمهیدات حفاظتی و رفاهی ۲- ایجاد سکوهایی استقرار و برپا کردن چادر و خدمات بهداشتی برای اقامت شبانه ۳- ایجاد امکانات لازم برای فعالیت‌های ورزشی نظیر کوه‌نوردی و صخره‌نوردی ۴- ایجاد بازارچه‌هایی برای استقرار فعالیت‌های مختلف در محل‌های مناسب ۵- ایجاد فضاهای عمومی در دره در جهت کم کردن تراکم ایستگاه‌های پایین‌تر ۶- فراهم آوردن تسهیلات جهت ایجاد اقامتگاه‌های ارزان ۷- احداث مهمانسرای کوهستانی در مجاورت رودخانه ۸- بررسی امکان راه‌اندازی تله کابین ۹- ایجاد محل‌های تجمع در مجاورت آبشارها و آبگیرها
		۲- گسترش امکانات و تشویق مردم به گذران اوقات فراغت در فضاهای باز ۳- بهتر کردن امکان دره جهت استفاده در سنین مختلف		۱- ارتقای سطح آگاهی‌های عمومی (چاپ نشریه و پیام‌هایی در این جهت) ۲- نصب علائم مناسب و هشدار دهنده در جهت حفاظت محیط زیست ۳- به‌کارگیری روش‌های تشویقی برای نگاه‌داری و حفاظت از محیط زیست
اقتصادی	بهبود ساختار اقتصادی دره	۱- تقویت نقش باغ‌ها در ساختار اقتصادی محدوده	اصلاح ساختار اقتصادی دره	۱- تأکید بر حفظ کاربری باغ‌ها و جلوگیری از احداث باغ‌های جدید ۲- ایجاد انگیزه‌ها اقتصادی در باغداران برای حفظ باغ‌ها با اتخاذ روش‌های کسب درآمد از طریق استفاده عمومی ۳- اصلاح ساختار اقتصادی دره
		۲- استقلال نسبی محدوده از لحاظ اقتصادی		۱- ترویج درآمدهای مولد تفریحی که می‌تواند حمایت‌کننده هزینه خدمات تفریحی باشد ۲- استفاده از مالیات‌ها و درآمدهای تفریحی جهت اداره نمودن دره ۳- تخصیص کمک‌های مالی بخش دولتی در حد یک گردشگاه عمومی
		۳- بهبود وضعیت کاربری‌های موجود در طول مسیر		۱- جلوگیری از احداث کاربری‌های جدید ۲- تغییر عملکرد بعضی از کاربری‌های تجاری ۳- توزیع استفاده‌کنندگان در طول مسیر ۴- جمع‌آوری فعالیت‌های غیررسمی در طول مسیر ۵- ارتقا کیفیت کاربری‌های تجاری ماندگار در طول مسیر به عنوان ایستگاه‌های اصلی
		۴- اصلاح ساختار مالکیت‌ها		۱- تملک اراضی با ارزش در جهت حفاظت و توسعه گردشگاه‌های عمومی ۲- بازبینی در نظام مالکیت‌ها ۳- جلوگیری از توسعه‌های جدید در دره و تعیین ضوابط ساخت و ساز

ادامه جدول شماره ۱

سیاست ها	راهبردها	اهداف خرد	اهداف کلان	زمینه موضوعی
۱- استفاده از آب رودخانه جهت آبیاری فضاهای سبز	دستیابی به محیطی مطلوب از لحاظ چشم‌اندازها و مناظر	۱- بهسازی فضاهای سبز موجود ۲- بهبود وضعیت محدوده از لحاظ کیفیت بصری	۱- ارتقاء کیفیت کالبدی محیط	فضایی و کالبدی
۱- حذف تمامی واحدهای نامناسب از لحاظ کیفیت بصری ۲- بهبود وضعیت واحدهای موجود از لحاظ کیفیت بصری ۳- جلوگیری از ساختمان سازی در محدوده‌ای که کیفیت دید را پایین می‌آورد ۴- حفظ عناصر با ارزش و شاخص محیط ۵- تدوین مقررات و ضوابط برای احداث ساختمان‌های هماهنگی با طبیعت	گسترش و توسعه زیرساخت‌ها و تجهیزات و خدمات رفاهی در محدوده	۱- تأمین و توسعه تأسیسات مورد نیاز در کل محدوده	۲- تأمین خدمات رفاهی در محدوده	
۱- ایجاد سیستم بهداشتی دفع زباله در دره ۲- تجهیز اترافگاه‌ها و طراحی محوطه‌های باز جهت اقامت ۳- ایجاد سرویس‌های بهداشتی در طول مسیر ۴- گسترش و توسعه زیرساخت‌ها و تجهیزات زیربنایی نظیر آب و برق و مخابرات و... ۵- تأمین امکانات بهداشتی و درمانی در محدوده در قالب طرح خدمات بهداشتی مناسب محدوده کوهستانی ۶- ایجاد محل‌هایی برای آب شرب سالم ۷- ایجاد ایستگاه‌های انتظامی در طول مسیر ۸- نصب علائم و تابلوهای راهنما برای آشنایی با محیط و محل سرویس‌ها ۹- نصب علائم هشداردهنده در رابطه با خطرات احتمالی در محدوده ۱۰- بررسی امکان پذیرش ایجاد تولید برق در محدوده	تأمین محل مناسب برای فعالیت‌های غیررسمی مناسب در طول مسیر ۲- مکان‌یابی محل‌های مناسب جهت استقرار فعالیت‌های ورزشی و انفرادی و گروهی ۳- پیشنهاد راه‌حل‌هایی برای استفاده مناسب از پتانسیل‌های جنگل‌کارا جهت اقامت‌های شبانه و طولانی ۴- تجهیز استراحتگاه‌ها، اتراف‌گاه‌ها و طراحی محوطه‌های باز برای اقامت با تمهیدات حفاظتی و رفاهی ۵- تجمع فعالیت‌های پراکنده موجود در محل مناسب	۲- تأمین فضای لازم برای فعالیت‌های مناسب در دره		
۱- تأمین سیستم بهداشتی دفع زباله کاربری‌های تجاری	گسترش و توسعه امکانات واحدهای ارائه دهنده خدمات	۱- تأمین تجهیزات مورد نیاز در کاربری‌های تجاری ۲- بهبود وضعیت دسترسی به خدمات برای کاربری‌های تجاری	۳- رفع کمبودهای واحدهای ارائه دهنده خدمات در محدوده	
۱- تعریض معابر باریک و خطرناک در طول مسیر ۲- ایجاد حفاظ مناسب در محدوده‌های خطرناک مخصوصاً در زمستان ۳- اصلاح و ایمن نمودن پل‌های باریک و بدون حفاظ از طریق سازه‌های مناسب ۴- کف‌سازی مناسب طبیعی برای شیب‌های مختلف با توجه به ساختار زمین ۵- اندیشیدن تدابیری جهت عبور چارپایان از مسیر ۶- اصلاح جداره رودخانه و مسیر ۷- بالا بردن ایمنی ایستگاه‌هایی که در محل‌های سیل‌گیر قرار دارند	اندیشیدن تدابیری جهت بهبود وضعیت مسیر	۱- ایمن کردن مسیر حرکت کوه‌پیمایان	۴- بهبود وضعیت حرکت در طول مسیر برای کوه‌پیمایان	
۱- امکان‌سنجی طرح روشنایی در که تا آخرین ایستگاهی که مراجعین شبانه دارد جهت کاهش ازدحام و توزیع شبانه روزی کوه‌پیمایان ۲- توزیع هفتگی کوه‌پیمایان جهت جلوگیری از ازدحام آخر هفته		۲- ایجاد تعادل بین حجم عبور و سرعت با عرض معبر		

زمینه موضوعی	اهداف کلان	اهداف خرد	راهبردها	سیاست ها
فضایی و کالبدی	۵- بهبود وضعیت دسترسی های موجود و امکان سنجی دسترسی جدید	۱- تأمین دسترسی های جدید در جهت پاسخگویی به افزایش استفاده کنندگان و تأمین تسهیلات در حرکت	تأکید بر حمل و نقل عمومی و بهره برداری از راه های جدید دسترسی	۱- تفکیک مسیر عبور کوهنوردان از مسیر داخلی ده ۲- ایجاد دسترسی های جدید جهت رسیدن به دره ۳- ایجاد جذابیت هایی در هر یک از مسیرها برای جذب افراد مورد نظر ۴- تأمین دسترسی های جدید به نحوی که امکان ورود وسایل نقلیه را نداشته باشد
		۲- تأمین دسترسی های مناسب به خطوط حمل و نقل عمومی		۱- مطالعه امکان جایگزینی کامل حمل و نقل عمومی به جای حمل و نقل شخصی ۲- بهسازی و اصلاح خیابان های موجود ۳- افزایش کمی و کیفی وسایل نقلیه عمومی ۴- اختصاص تعداد وسایل نقلیه بیشتر در محورهای شمال و غرب تهران ۵- تشویق برای پارک اتومبیل در فاصله دورتر و طی بقیه مسیر با وسیله نقلیه عمومی
مدیریتی	بهبود ساختار تصمیم گیری و مدیریتی دره	۱- گسترش اختیارات نهادهای تصمیم گیری محلی	تلوین مجموعه قوانین و مقررات در راستای اصلاح ساختارهای مدیریتی و تصمیم گیری	۱- استقلال نسبی تشکیلات مدیریت موجود ۲- استفاده از مالیات ها و درآمدهای تفریحی جهت اداره نمودن خود محدود ۳- جذب کمک های نهادهای دولتی و غیردولتی
		۲- تعریف مدیریتی واحد برای کل محدوده	۱- ایجاد یک ستاد یا شورا جهت هماهنگی میان سازمان های مسئول ۲- نوشتن شرح خدمات برای مدیریت دره ها	
		۳- نظارت بر گسترش توسعه ساخت و سازها در محدوده	۱- جلوگیری از احداث ساختمان در حریم رودخانه و محدوده سیل گیر ۲- جلوگیری از ساختمان سازی در محدوده ای که کیفیت دید را پایین می آورد ۳- جلوگیری از استقرار تاسیسات زیربنایی نظیر فاضلاب در بالا دست چشمه ها ۴- تدوین مقررات مناسب برای تأمین فضای باز و خدمات تفریحی ۵- اجرای طرح ها و ضوابط مصوب در زمینه حفظ دره و توسعه فضاهای باز و تفریحی ۶- تدوین مقررات و ضوابط برای احداث ساختمان های هماهنگ با محیط طبیعی	
		۴- توجه به نقش مشارکت مردمی در اداره محدوده	۱- آموزش عمومی برای حفاظت از محیط ۲- جلب مشارکت مردمی در جهت حفظ، گسترش و توسعه فضای سبز	

با توجه به اینکه مشکل عمده محدوده آلودگی محیط زیست است و بخش اعظم این آلودگی را زباله ایجاد می کند، در نظر گرفتن مکان هایی جهت انباشتن زباله ضروری می نماید. پیشنهاد می شود در طول مسیر محل هایی جهت جمع آوری زباله در نظر گرفته شود. علاوه بر این محل های انباشتن زباله کاربری های تجاری و تخلیه زباله های جمع آوری شده در طول مسیر ضروری است. مکان انباشتن زباله می بایست دور از سفره های آب زیرزمینی در نظر گرفته شود و زباله ها در محفظه های سرپوشیده مخصوص که از نفوذ شیرابه به درون زمین جلوگیری می کنند جمع آوری گردد.

همچنین پیشنهاد می شود فعالیت های پراکنده در بازارچه ای

در کنار ایستگاه های اصلی، سرویس های بهداشتی در نظر گرفته شود تا نگهداری از این سرویس ها، به کافه ها محول شود. همچنین در کنار کافه ها محل هایی برای آب شرب ایجاد شود تا کوهپیمایان بدون نیاز به ورود به کافه بتوانند به آب شرب دسترسی داشته باشند.

یکی از ملزومات این محدوده، وجود مرکز بهداشتی و انتظامی است. با توجه به اینکه در کل دره مرکز بهداشتی و درمانی وجود ندارد مصدومین در وضع نامناسبی به میدان در که انتقال داده می شوند. بنابراین در طول مسیر با توجه به شیب و مساحت مورد نیاز می بایست مکانی جهت استقرار خدمات درمانی و بهداشتی در نظر گرفته شود.

مجتمع گردند و امکاناتی نظیر آب شرب، سرویس بهداشتی و محل انباشت زباله در این مکان فراهم آید. از آنجا که درصد بالایی از مراجعین به این محدوده، در صورت فراهم بودن امکانات، تمایل به اقامت شبانه در کوهستان دارند، می توان محل هایی را جهت استقرار شبانه در کوهستان دارند، می توان محل هایی را جهت استقرار شبانه شبانه در نظر گرفت. بخشی از محدوده که از مسیر اصلی جدا شده و دارای فضاهای باز و مسطح فراوانی است جهت استقرار شبانه پیشنهاد می گردد. ایجاد سرویس های بهداشتی، محل انباشت زباله، آب شرب، آشپزخانه های صحرایی جهت تجهیز این فضا برای اقامت شبانه ضروری است.

یکی از امکانات این محدوده وجود آبشارها و رودخانه های فصلی موجود است که با توجه به تمایل درصد بالایی از افراد جهت اقامت در مجاورت رودخانه و در فضای باز، می بایست مکان هایی را در مجاورت این فضاها در نظر گرفت.

یکی دیگر از نیازهای محدوده، نصب علائم و تابلوهایی جهت معرفی محدوده و خدمات و فضاهای موجود می باشد. از جمله این علائم می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- محل سرویس های بهداشتی، آب شرب و محل انباشت زباله

- محل وجود خدمات و تأسیسات نظیر تلفن، مرکز بهداشتی و انتظامی

- محل وجود آبشارها، محدوده تفریحی و مکان های ورزشی
- نقشه راهنمای مسیر، محدوده و قلم دیگر موجود در محدوده و فاصله آن ها تا محدوده مورد مطالعه

- تابلوهایی جهت آگاه سازی کوه پیمایان از خطراتی نظیر ریزش سنگ، امکان ریزش بهمین، سیل گیر بودن و باریک شدن عرض معبر.

- نصب تابلو با پیام هایی در جهت حفظ محیط زیست

در پایان پیشنهاد می شود تا سازمانی غیردولتی برای اداره دره در که ایجاد شود. این سازمان می تواند به طور مستقل فعالیت کند. از جمله ویژگی ها و مزایای ایجاد این سازمان می توان به مواردی نظیر ایجاد تعهد، به کارگیری درآمدهای حاصل از فعالیت ها در

خود محدوده، از بین رفتن تضاد میان افراد محلی و استفاده کنندگان از مجموعه به علت درآمدزا بودن فعالیت ها، ایجاد اشتغال در محدوده، سازماندهی پراساس نیازهای مردمی، عدم ایجاد هزینه برای بخش عمومی (دولت) اشاره نمود.

منابع

خالصی، محمود (۱۳۶۵). برنامه ریزی و مکان یابی تفریحی در ارتفاعات شمال تهران با تأکید بر دره کوهستانی درکه. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران (۱۳۷۵). بررسی توان زیست محیطی دره های شمال تهران. تهران: سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران.

شعبانی، نگین (۱۳۷۹). برنامه ریزی فضایی. فعالیت گستران اوقات فراغت در دره های کوهستانی با تأکید بر حساسیت های زیست محیطی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

صبری، رضا سیروس و ملیحه حمیدی (۱۳۷۷). استخوان بندی شهر تهران. تهران: سازمان مشاور فنی و مهندسی.

عبدی دانشپور، زهره (۱۳۷۵). بررسی و تحلیل مشکل کمبود فضاهای گذران اوقات فراغت در شهر تهران. مجله معماری و شهرسازی، دوره ششم، ص ۱۰۸-۱۰۴.

عبدی دانشپور، زهره (۱۳۷۶). جزوه درس تکنیک برنامه ریزی شهری. دانشکده معماری و شهرسازی. دانشگاه شهید بهشتی.

قبادیان، عطالله (۱۳۷۶). سیمای طبیعی استان تهران با تأکید بر چرخش آبی استان. تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی.

لقایی، حسنعلی (۱۳۷۳). پارک های کوهستانی تهران. مجموعه مقالات علمی و تخصصی فضای سبز. ص ۵۶-۵۲.

مجنونیان، هنریک (۱۳۷۶). مباحثی پیرامون پارک ها و فضای سبز و تفرجگاه ها. تهران: سازمان پارک ها و فضای سبز شهر تهران. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری (۱۳۷۱). شهرداری ها و نحوه گذران اوقات فراغت شهروندان. تهران: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری. مهندسین مشاور شاران (۱۳۷۵). طرح گردشگاه درکه. تهران: مهندسین مشاور شاران.

مهندسین مشاور بافت شهر (۱۳۷۲). طراحی محیطی دره های کلکچال. تهران: مهندسین مشاور بافت شهر.

مهديزاده، جواد (۱۳۷۴). مبانی برنامه ریزی تفریح. تهران: مهندسین مشاور فرزند.

مهديزاده، جواد (۱۳۷۷). بحران گردشگری در ایران و راه های برون رفت از آن. تهران: مهندسین مشاور فرزند.